

Aparat wykonawczy i technika wydawania dźwięków

(Dalszy ciąg charakterystyki gry na instrumentach dętych)

Analizując technologię wydobywania dźwięków na instrumentach dętych, możemy ustalić, że składa się ona z:

- a) wyobrażeń wzrokowo- słuchowych
- b) oddechu wykonawczego
- c) specyficznej pracy muskulatury ust i twarzy
- d) odpowiednich ruchów języka
- e) skoordynowanych ruchów palców
- f) ciągłej analizy słuchowej.

Elementy te są ze sobą ściśle powiązane złożoną pracą nerwowo- mięśniową i stanowią aparat wykonawczy muzyka. Spójrzmy jak one funkcjonują.

Przed rozpoczęciem gry muzyk, po przyłożeniu ustnikowej części instrumentu do ust, rozpoczyna wdech. Oddech - to swoiste „paliwo” muzyka, bez którego nie może on uruchomić swojego aparatu wykonawczego. Jednocześnie z zakończeniem wdechu grający szczelnie zwiera kąciki ust, by wydychany strumień powietrza mógł przechodzić tylko przez ustnik lub stroik, i zbliża koniec języka do centralnej części ust lub stroika.

Na tym właściwie kończy się przygotowanie muzyka do gry. Ażeby wydobyć dźwięk musi on tylko odepchnąć do tyłu język od ust lub ustnika i umożliwić wydychanemu strumieniowi powietrza doprowadzenie do drgania stymulatora dźwięku. Wszystkie te czynności - odepchnięcie języka, początek wyjścia powietrza i drgania stymulatora dźwięku - praktycznie są wykonywane jednocześnie w ściśle określonym momencie czasu, co zapewnia muzykowi wyraźne rozpoczęcie dźwięku.

Cały proces wydawania dźwięku, od momentu przygotowania rozpoczęcia dźwięku do końca realnego brzmienia, odbywa się przy aktywnym udziale słuchu, który stale kontroluje jakość wydawanych dźwięków: ich głośność, czas trwania, czystość intonacji, jakość brzmienia itp. i kiedy wykrywa poszczególne usterki wykonania, aktywnie włącza się do ich usunięcia. Tak np. po otrzymaniu sygnału słuchowego o niedostatecznej sile dźwięku, grający natychmiast wzmocni intensywność swojego wydechu, dla poprawienia błędów intonacji zmieni napięcie ust i oddechu itp. W ten sposób słuch muzyka, będąc swoistym „dyspozytorem”, ukierunkowuje i kontroluje czynności wszystkich innych elementów aparatu wykonawczego.

Rozpatrując proces wykonawczy jako kompleks wzajemnie powiązanych czynności o złożonej organizacji, powinniśmy sobie uświadomić, że bez jednoczesnego rozwijania słuchu muzycznego, ust, oddechu, języka itd. grający na instrumencie dętym nie będzie mógł ukształtować pełnowartościowego aparatu wykonawczego. Potrzebne są do tego odpowiednie środki wykonawczego wyrażania, jakimi dysponuje grający. Można je podzielić na trzy podstawowe grupy. Do pierwszej należą środki odnoszące się do jakości dźwięku (brzmienie, intonacja, wibracja itp.) Do drugiej - środki techniczne (biegłość palców, technika oddechu, ruchliwość języka itd.) Do trzeciej grupy należą ogólnomuzyczne środki wyrażania (frazowanie muzyczne, dynamika, rytm, artykulacja, palcowanie i inne).

Podział ten ma w pewnym stopniu charakter umowny, gdyż między środkami wykonawczymi w muzyce istnieje bardzo ściśle, organiczne wzajemne powiązanie, np. piękny dźwięk jest wskaźnikiem określonego technicznego mistrzostwa, frazowanie muzyczne zawiera w sobie jednocześnie opanowanie i dźwięku i technicznych nawyków itd. Oprócz tego istnieją inne zależności: np. dźwięk jest ściśle związany z intonacją i dynamiką, frazowanie z dynamiką, rytmem i artykulacją, mistrzostwo techniczne z oddechem, ruchliwością palców i języka itp.

Charakterystyczną cechą wszystkich środków wykonawczych muzyka jest nie tylko ich ścisła współzależność, ale i całkowite ich podporządkowanie celom artystycznym. W procesie gry dźwięk, technika, frazowanie nigdy nie mogą być celem samym w sobie, gdyż są to tylko środki do wyrażenia treści muzyki.

Jednym z najważniejszych środków wykonawczych na instrumencie dętym jest dźwięk. Brzmienie najlepiej określa siłę emocjonalnego oddziaływania muzyki. Dlatego „śpiew” na instrumencie dętym jest najważniejszym elementem wykonania muzycznego. Grający powinien dążyć do opanowania pięknego dźwięku, uczynić brzmienie instrumentu czystym, soczystym i dynamicznie różnorodnym. Przy tym charakter dźwięku powinien być ściśle połączony z treścią wykonywanej muzyki.

Dla wyraźnego brzmienia szczególne znaczenie ma czystość intonowania. Znaczenie intonacji trudno jest przecenić. Żadne zalety dźwięku i techniki przy fałszywej intonacji nie zdadzą się na nic i żadne wysiłki nie doprowadzą do realizacji celów artystycznych. Ponieważ instrumenty dęte w swej naturze nie mają dokładnie ustalonego stroju poszczególnych dźwięków w całej skali instrumentu, intonacja w tym wypadku będzie w dużej mierze zależała od poziomu muzyczno-słuchowej wyobraźni grającego. Im bardziej będzie rozwinięty słuch muzyka, tym mniej błędów intonacyjnych będzie on popełniał w czasie gry.

Ważnym środkiem wykonawczym jest technika we wszystkich jej przejawach. Nawyki techniczne składają się z różnych elementów: dobrze rozwiniętego oddechu, elastyczności ust, ruchliwości języka, szybkości i koordynacji ruchu palców. Mistrzostwo techniczne jest określane nie tylko przez stopień rozwoju każdego z tych elementów oddzielnie, ale też przez prawidłowe ich wzajemne skoordynowanie. Dla każdego z instrumentów dętych istnieje swoje własne indywidualne pojęcie o najbardziej złożonych elementach techniki wykonawczej. Jeśli dla instrumentów dętych drewnianych bardzo złożoną jest technika ruchów

palców, to dla instrumentów blaszanych - opanowanie techniki pracy ust. Cechy te wynikają z samej natury instrumentów. Ważne znaczenie ma frazowanie, charakteryzujące umiejętności grającego: prawidłowe określenie struktury utworu muzycznego (motywy, frazy, okresy itp.), prawidłowe ustalenie oddechów, kulminacji, prawidłowy przekaz stylistycznych cech utworu itp. Muzyczne frazowanie wyrażając myśl muzyczną jest sposobem interpretacji artystycznej treści utworu.

Istotną częścią frazowania muzycznego jest dynamika. Umiejętne wykorzystanie w grze odcieni dynamicznych znacznie ożywia wykonanie, chroni przed monotonią. W grze na instrumentach dętych stosuje się zwykle dwa rodzaje dynamiki:

a) dynamika stopniowana, włączająca stopniowe narastanie lub osłabianie dźwięku (ppp, pp, mp, mf, f, ff)

b) dynamika kontrastowa, polegająca na gwałtownym przeciwstawianiu różnej siły dźwięku (p-f, pp-ff, f-p itp.) Odcienie dynamiczne mają względny charakter i muzyk ma prawo uzupełniać i poszerzać te niuanse, zgodnie z charakterem i stylem wykonywanego utworu.

Bardzo istotnym elementem muzycznego frazowania jest agogika. Przyjęło się określać tym terminem szybkości (tempa) przebiegu utworu muzycznego. Najbardziej złożonym i trudnym niuansem agogicznym jest sztuka gry rubato, która wymaga czasowego wydzielenia (zatrzymania) poszczególnych dźwięków i nieznacznego przyspieszenia następnych.

Muzyczne frazowanie jest ściśle połączone także z zastosowaniem różnych artykulacji. Właściwa artykulacja (np. legato, staccato i pochodne) pomaga wzmocnić przejrzystość wykonania. Artykulacja i odcienie dynamiczne do pewnego stopnia są umowne i wymagają często uściślenia ze strony wykonawcy. Oczywiście uściślenia te nie mogą zmienić ani zamysłu kompozytora ani stylistycznych cech wykonywanej muzyki. Są to podstawowe środki, przy pomocy których grający na instrumencie dętym osiąga świadome i przejrzyste wykonanie muzyki.

Praca układu ustnego

Funkcja ust w czasie gry na instrumentach dętych

Wśród różnych elementów aparatu wykonawczego grającego, znajdujących się w stałej współpracy, najbardziej złożone i delikatne czynności wykonują usta. Złożoność pracy ust polega na przystosowaniu i ich regulującej roli w odniesieniu do drgających ruchów stymulatorów dźwięku. U wykonawców na różnych instrumentach dętych funkcja ust nie jest jednakowa, zależy ona od cech konstrukcyjnych danego instrumentu.

Wykonawca grający na flecie ustami reguluje ruch wydychanego strumienia powietrza, nadaje mu niezbędny kierunek i kształt. Inaczej wykorzystują usta grający na instrumentach stroikowych. Przy grze na instrumentach z pojedynczym stroikiem (klarnet, saksofon) ruch drgający stroika jest regulowany zasadniczo dolną

wargą. Górna warga nie ma bezpośredniego kontaktu ze stroikiem, zadaniem jej jest ściśle przyleganie do górnej strony ustnika, zapobiegając w ten sposób uchodzeniu wydychanego strumienia powietrza na zewnątrz. Grający na instrumentach z podwójnym stroikiem (obój, rożek angielski, fagot) obejmują podwójny stroik obiema wargami. Bardziej specyficzne funkcje pełnią wargi u wykonawców na instrumentach dętych blaszanych. Tutaj centralne części warg, objęte ustnikiem, są swoistym stroikiem, których drgania sprzyjają powstawaniu dźwięku.

Regulujące funkcje ust są rezultatem współdziałania ich z całym systemem mięśni twarzy. Praca muskulatury twarzy nadaje wargom w czasie gry potrzebny kształt i zmusza do drgań z większą lub mniejszą intensywnością.

System mięśni ust i twarzy

Układ mięśniowy, warunkujący działanie warg w czasie gry, znajduje się w mięszu ust i policzków. Centralne miejsce w tym układzie zajmuje okrężny mięsień twarzy. Jest to płaski pierścień mięśniowy, obejmujący obydwie wargi. Funkcją tego silnego mięśnia jest zwężanie i zamykanie otworu ust. Do mięśnia okrężnego wachlarzem wchodzi mięśnie radialne, których czynności są przeciwstawne funkcjom mięśnia okrężnego twarzy. Radialne mięśnie służą do otwierania ust i rozciągania ich kącików na boki.

Do mięśni radialnych należą:

1. Mięsień policzkowy - ciągnie kącik ust do tyłu i przyciska policzki do zębów.
2. Mięsień jarzmowy - podnosi kącik ust do góry i ciągnie go na zewnątrz.
3. Mięsień śmiechowy - ciągnie kącik ust na zewnątrz.
4. „Psi” mięsień odciąga kącik ust do góry.
5. Mięsień steczny górnej wargi - ciągnie kącik ust do wewnątrz i do góry.
6. Mięsień kwadratowy górnej wargi - podnosi górną wargę i skrzydełka nosa.
7. Trójkątny mięsień ust - ciągnie kącik ust do dołu.
8. Czerokątny mięsień dolnej wargi - ciągnie dolną wargę do dołu i na zewnątrz.
9. Mięsień podbródkowy - podnosi skórę podbródka i pomaga w wysuwaniu dolnej wargi do przodu.

W budowie i funkcjonowaniu całego układu mięśniowego widoczna jest jedna bardzo ważna cecha. Struktura układu mięśniowego jest taka, że siły mięśni działają w dwóch przeciwstawnych kierunkach: jedne mięśnie pomagają w zamykaniu ust a inne - w rozciąganiu ich na boki. Ta okoliczność jest wyjątkowo ważna przy grze na instrumentach dętych, stanowiąc klucz do pojmowania specyfiki pracy ust w czasie gry.

Występująca stale zmiana stopnia napięcia ust, ich większa lub mniejsza ruchliwość, jest rezultatem złożonych zmian ruchowych zachodzących w całym układzie mięśniowym ust i twarzy wykonawcy. Złożoność tych najsubtelniejszych ruchów mięśni polega na tym, że obejmują one cały szereg mięśni wykonujących różnorodne funkcje i czynią to skrycie tj. nie podlegają zwykłej obserwacji. W tych

warunkach kontrola pracy mięśni opiera się na szczególnym „wycuciu” mięśni wykonawcy, która ściśle wiąże się z muzyczno-słuchową wyobraźnią.

Na podstawie tej wyobraźni umocnionej systematycznym treningiem wykonawca wypracowuje umiejętność „nastrajania” swoich ust w specjalny sposób, tzn. umiejętność wyczuwania ich położenia i stopnia napięcia, co jest niezbędne do wytworzenia dźwięku o wymaganej wysokości, głośności i brzmieniu.

Układ ustny

W czasie gry na instrumentach dętych praca mięśni ust i twarzy jest organicznie połączona z pracą zewnętrznych ścianek policzków, powłoki śluzowej, skóry warg, gruczołów śluzowych itp. I tak, policzki uczestniczą w rozciąganiu kąćków ust na boki i regulują ruch wydychanego strumienia powietrza w jamie ustnej; błona śluzowa ust uczestniczy w procesie wydawania dźwięków, a czynność gruczołów śluzowych nadaje ustom odpowiednią wilgotność i elastyczność i chronią przed wysychaniem. Cały ten kompleks mięśniowo-fizjologiczny objęty jest pojęciem „układu ustnego” grającego.

Przy grze na instrumentach dętych ważna jest nie tylko znajomość budowy układu ustnego, ale i nawyk wykorzystania go w czasie gry. Nawyk ten zwykle nazywa się techniką ust. W pojęciu „technika ust” znajdują się dwa związane ze sobą momenty: siła mięśni i ich ruchliwość. Siła ust przejawia się w ich zdolności do wytrzymywania dużych i długotrwałych obciążeń, a ruchliwość ust - w umiejętności szybkiej i łatwej zmiany ich napięcia. Technika ust w różnych instrumentach dętych ma swoje specyficzne cechy, które określane są swoistością sposobu przygotowania warg do wydawania dźwięków i ich wzajemnym ułożeniem na ustniku.

Praca ust i położenie ustnika

Problemy doskonalenia techniki ustnej w znacznym stopniu zależą od prawidłowego umiejscowienia ustnika na wargach. Sposób ułożenia ustnika na ustach zależy od rodzaju instrumentu i od cech anatomiczno-fizjologicznych grającego.

Na instrumentach piszczałkowych lekko napięte usta przykładają się do otworu ustnika, a ponieważ nie doświadczają one odczuwalnego nacisku ze strony instrumentu, wydobywanie dźwięku następuje łatwo, bez specjalnego wysiłku mięśni. Praca ust w tym przypadku przebiega w sprzyjających warunkach, gdyż ich wysiłek jest ukierunkowany tylko na formowaniu wydychanego strumienia powietrza.

We wszystkich instrumentach stroikowych ustnik lub stroik wkłada się między wargi, które ściśle obejmują je i regulują drgania stroika. Wysiłek ust jest tu skierowany na stworzenie prawidłowego systemu drgania stroika; uniemożliwienie wyjścia strumienia powietrza obok ustnika i w końcu przekazania niezbędnego oporu samemu instrumentowi.

Najbardziej złożona jest praca ust w grze na instrumentach dętych blaszanych. Wzajemne ułożenie ust i ustnika ma tu szczególne znaczenie. W praktyce gry przyjęto uważać za racjonalne takie umieszczenie ustnika na wargach, gdy obejmuje on swoimi polami środek ust i trochę większą częścią opiera się na górnej wardze. Z anatomiczno-fizjologicznego punktu widzenia sposób ten jest podwójnie uzasadniony. Górna warga posiada większą siłę i przylega do nieruchomej górnej szczęki. Dlatego oparcie na tej wardze daje ustnikowi większą stabilność, a aparatowi ustnemu niezbędną siłę i wytrzymałość. Jednocześnie dolna warga, bardziej ruchoma, przy tym usytuowaniu ustnika ma większą swobodę wykonywania funkcji ruchowych. Sposób ten jest szeroko rozpowszechniony w praktyce, ale nie jedyny. W szczególnych przypadkach - w zależności od indywidualnych cech muzyka - ustnik może zajmować na wargach inne miejsce; np. opierać się o dolną wargę, przesuwając się do środka ust lub w bok itp.

Praca układu ustnego w czasie gry na instrumentach dętych blaszanych wyróżnia się złożonością i specyfiką. Wystarczy powiedzieć, że wysiłek mięśni ust przy grze jest skierowany w dwie przeciwstawne strony. Część ust nieobjęta ustnikiem spełnia zasadniczo funkcję naciągania lub rozciągania kącików ust na boki. W centralnej części ust, objętej polami ustnika, wysiłek mięśni skupia się w odwrotnym kierunku; wargi jakby „zbiegają się” do centrum po to, by nadać szczelinie ustnej okrągły kształt i w ten sposób umożliwić ruch pełniejszego strumienia powietrza do ustnika instrumentu. Oprócz tego, przy grze na instrumentach blaszanych usta doznają znacznego nacisku ze strony ustnika, szczególnie przy graniu wysokich dźwięków, a to wymaga od nich dostatecznego zapasu sił i wytrzymałości.

Rozwój układu ustnego

Wobec tego, że praca ust stanowi podstawę wydawania dźwięków na instrumentach dętych, systematyczny trening układu ustnego ma dla wykonawcy podstawowe znaczenie. Trening układu ustnego obejmuje dwa podstawowe elementy:

- a) rozwijanie siły ust
- b) rozwijanie ruchliwości ust

Wykonawca na instrumencie dętym często gra przez długi okres czasu, co jest możliwe tylko wtedy, gdy usta są dobrze rozwinięte i wytrenowane. W celu rozwinięcia sił i wytrzymałości układu ustnego powinny być stosowane różne ćwiczenia, ale najlepszy efekt przynosi systematyczne wykonywanie długich dźwięków. Wykorzystanie ich do ćwiczeń jest pozytywne dlatego, że wzmacniają muskulaturę ust i twarzy, rozwijają płynny i równomierny wydech i pomagają w osiągnięciu właściwego dźwięku.

Równoległe z graniem długich dźwięków bardzo dobrym sposobem wzmacniania i rozwoju ust jest wykonywanie muzyki w wolnym tempie. Wartość podobnych ćwiczeń polega na tym, że zadanie wzmocnienia i rozwoju aparatu

ustnego wiąże się organicznie z rozwojem nawyków artystyczno-wykonawczych. W tym samym celu zaleca się systematyczne wykonywanie różnorodnych interwałów. Ćwiczenia te rozwijają u wykonawcy nawyk szybkiej i dokładnej zmiany napięcia ust przy przejściu z jednego dźwięku na drugi. Należy je stosować na wszystkich instrumentach dętych.

Doskonałym sposobem rozwoju siły i ruchliwości ust jest także granie gam, etiud i utworów, co znajduje stałe potwierdzenie w praktyce pedagogiczno-wykonawczej.